

II. FEJLŐDÉS- ÉS ISKOLAPSZICHOLÓGIA

A diákfirkák üzenete – Mit és miért firkálnak a serdülők?

Novák Mónika, Horyát M. Tünde

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Pszichológia Tanszék, Szeged

e-mail: nomosu@gmail.com, hmtunde@sol.cc.u-szeged.hu

Absztrakt

Kutatásunkban középiskolás diákok firkálási szokásait mértük fel saját szerkesztésű kérdőívünk segítségével. Főbb kutatási kérdéseink a következők voltak: Milyen gyakran firkálnak a serdülők? Milyen formákat, alakzatokat, szövegeket firkálnak a leggyakrabban? Milyen érzelmi állapotban firkálnak a diákok? Mi motiválja őket firkák készítésére?

Vizsgálati személyeinket 4 szabadkai középiskola diákjai közül választottuk ki. A kérdőív mellett megkértük őket arra, hogy a leggyakrabban firkált motívumaikat rajzolják le. Eredményeink szerint a diákok 58%-a naponta firkál. Nincs lényeges különbség az elsős és a negyedikes, illetve harmadikos diákok firkálási gyakoriságában, vagyis a firkálási kedv kutatási eredményeink szerint nem csökken az életkor előrehaladtával. A vizsgálati személyek többnyire az iskolai órák alatt vagy a szünetekben firkálnak, leggyakrabban akkor, amikor unatkoznak vagy szerelmesek.

A serdülők kérdőívünk eredményei alapján leggyakrabban személyek, együttesek, sportolók neveit, szöveget, valamint a saját aláírásukat és absztrakt alakzatokat firkálnak. A középiskolák összehasonlító vizsgálata során kiderült, hogy a különböző középiskolákban más-más motívumok jelennek meg, illetve más-más motívumok dominálnak.

Kulcsszavak: diákfirkák, motiváció, rajzelemzés

Bevezetés

*„A kérdés csak ennyi:
Művész tudsz-e maradni, miközben felnősz?
Mert minden gyerek művész...”
(Pablo Picasso)*

A rajzolás mind az emberiség, mind az egyén történetében az egyik legősibb és legeredetibb önkifejezési forma (BAGDY, 1988). Az ősemberek barlangrajzai arról tanúskodnak, hogy már ők is készítettek ilyen jellegű alkotásokat, hogy információkat, érzéseket, gondolatokat közöljenek társaikkal. A gyerekek kezdetben a firkálásnak, mint tevékenységnek az örömeért, később pedig önkifejezési céllal rajzolnak, ezért ezek a rajzok az ábrázolt formákon kívül már számos információval szolgálhatnak magáról az alkotóról is.

A legtöbb kutató szerint azonban a firkálási, rajzolgatási kedv az életkor előrehaladtával csökken, és egyre kevesebben lesznek képesek arra, hogy érzelmeiket, indulataikat,

vágyaikat képekben jelenítsék meg. Kutatásunkban arra tettünk kísérletet, hogy megvizsgáljuk, az életkor előrehaladtával valóban csökken-e a firkálással töltött idő, és vajon melyek azok a motiváló tényezők, amelyek a firkálni szerető serdülőket továbbra is rajzolásra készítetik?

Az alábbiakban a firkákat három tudományos megközelítés segítségével járjuk körbe, arra törekedve, hogy minél teljesebb képet alkothassunk a firkálás motivációs hátteréről.

A firkák művészetterápiás megközelítése

„A kisgyermek legkorábban jelentkező spontán firkái már állapotokat, indulatokat fejezhetnek ki” (BAGDY, 1988., 148. old.). A pszichoanalitikus irányultságú művészetterapeuta a 20. század elejétől kezdve hangsúlyozzák a gyermekek spontán képi kifejezése és az érzelmei közötti kapcsolatokat (MALCHIODI, 2003). Álláspontjuk szerint a rajzolás természeténél fogva előhívja az érzelmi tartalmakat, és ez, kinesztéziás tevékenységgel vegyülve mély regresszióhoz vezethet. Az irányzat első képviselői között volt MARGARET NAUMBURG, egy New York-i iskola művészettanára, aki a kreatív önkifejezést a beszéd szimbolikus formájának, illetve a tudattalan képi anyag kifejeződésének tekintette. RUBIN (MALCHIODI, 2003), aki szintén gyermekterápiákat végzett, rámutatott arra, hogy a gyermekek a művészetet számtalan célra használják- például önkifejezésre, öndefiniálásra, stressz levezetésre, érzelmi problémák és traumák lejátszására.

A rajzok tehát a pszichoanalitikus irányultságú művészetterapeuták szerint lehetővé teszik egyrészt a kinesztéziás élményen keresztül az érzelmek, indulatok levezetését, másrészt szimbólumalkotás segítségével a tudattalan vágyak, feszültségek, érzelmek, gondolatok képi kivételését a rajzfelületre. Míg azonban a rajz az előbbi funkcióját már kora kisgyermekkorától képes betölteni, a szimbólumalkotás csak később, 8-10 éves korban jelentkezik a gyermek vizuális nyelvén.

Szimbólumokat képezni a szó hétköznapi értelmében azt jelenti, hogy a képeket mögöttes értelemmel, tartalommal ruházzuk fel. Ennek következményeképpen a tárgy már nem csak a hétköznapi önmagát jelenti, hanem többletjelentést is hordoz: hangulatot, érzést, gondolatot, esetleg egy másik dolgot jelképezhet, amelyre külsőleg vagy átvitt értelemben hasonlít (FEUER, 2000). A szimbólumalkotás történhet tudatos, félig tudatos és tudattalan indítatásból (FEUER, 2002). A tudatos firkák esetében FEUER szerint egy konkrét dolgot ábrázol az alkotó, amelyen egy aktuális problémát, életeseményt szimbolizáló motívum jelenik meg, ami a firkálót foglalkoztatja. A tudatos elemeket nélkülöző firkák esetében a rajzoló nem tudja, hogy mi készítette a rajz elkészítésére, sem a konkrét okot, sem a hozzá kapcsolódó érzelmeket nem érzékeli.

A szimbólumalkotás célja kamaszkorban legtöbbször egy rejtett üzenet küldése (KÁRPÁTI, 2001). Szimbólumok lehetővé teszik, hogy az önfeltárás indirekt módon történjen meg, hiszen az ábrázolt dolog átvitt és szó szerinti értelemben egyaránt értelmezhető. Így a másokkal szemben bizalmatlan serdülő nem marad teljesen fedetlenül. A serdülőknél a rajz KÁRPÁTI szerint jelbeszéd, amely non-figuratív és ábrázoló formát egyaránt ölthet, és egyedi jelképeket tartalmaz.

A FIRKÁK KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE

A művészetterápiás megközelítéssel ellentétben a kulturális antropológusok a firkák archaikus jelentését kutatják, illetve arra tesznek kísérletet, hogy leírják azokat a firkákat,

amelyek a világ minden táján azonos formában fordulnak elő. Tehát itt az elméletek középpontjába nem elsősorban az egyén firkái kerültek, hanem az egyes népcsoportokra jellemző közös motívumok.

Számos kutató tett kísérletet arra, hogy a firkákban megjelenő szimbólumokat különböző kategóriákba sorolja. A témában az egyik legtöbbet hivatkozott szerző, KELLOG (idézi KÁRPÁTI, 2001), a fejlődéslelektan és az antropológia területét ötvözve alkotta meg elméletét, mely szerint a gyermekek rajzaiban univerzális, kulturális és egyéni jelképeket figyelhetünk meg. Az univerzális jelképek szerinte a gyermekrajzok közös, ősi jelkészletét foglalják magukba és a világ minden táján azonos formában találhatók meg. Megfigyelései alapján ezek az egyetemes fejlődési jellemzők a kisgyermekkori firkák és az első sémák korszakaihoz kötődnek, és jelentőségük csökken, amint a kisgyermek nevelési intézménybe kerül, ekkor ugyanis a kulturális jelképek kerülnek túlsúlyba a rajzokon. Ez utóbbiak a kisebb-nagyobb közösségek helyi jellegzetességein alapuló szimbólumai, azaz az adott népcsoport természetéhez, valláshoz való viszonya, életmódja köszön vissza ezekben a firkákban. Az egyéni jelképek KELLOG szerint saját élményekből táplálkoznak, egyedi jelentéssel bírnak, tehát ezek azok a firkák, melyeknek jelentőségét a művészetterapeuták az érzelmek, konfliktusok képi megjelenítésében hangsúlyoznak.

A firkák kulturális antropológiai megközelítése

A serdülőkori firkák elemzésével viszonylag kevés kutató foglalkozott. E kutatók közül az egyik legtöbbet hivatkozott szerző, VIKTOR LÖWENFELD (1970), a kamaszkori rajzi stílust második „firka- korszaknak” tekinti, mely a 14-17. életévek között alakul ki. Ebben a korszakban jelenik meg az ún. iskolai és a szabadidős, otthoni rajzi stílus. Rajzfejlődési modelljében ez a periódus a „döntések kora” elnevezést kapta, mert ekkor dől el, hogy a fiatal a továbbiakban készíteni fog-e rajzokat, vagy sem. Ebben a korban KÁRPÁTI (2001) szerint az ábrázolást már befolyásolhatják egyrészt a művészi élmények, azok közül is elsősorban a korábban látott és elemzett műalkotások és a kortárs vizuális nyelv, másrészt a divat és a tömegkommunikáció, harmadrészt pedig az oktatás (elsősorban a vizuális nevelés) elvárásai, mintái.

A serdülők rajzolás iránti érdeklődésének hanyatlására GARDNER (idézi MALCHIODI, 2003) több lehetséges magyarázatot is felvet. Az egyik vezető ok az lehet, hogy ebben a korban már más eszközök is léteznek az önkifejezésre, például a nyelvi készségek, amelyek a társakkal folyó kommunikációban hasznosabbnak bizonyulnak. A gyerekek sok esetben úgy vélik, hogy gondolataikat nem képesek többé egyszerű rajzokba sűríteni, vagy hogy a rajz már nem megfelelő eszköz érzéseik kifejezésére. A biztatás és a lelkesedés hiánya, a negatív visszajelzés és a fejlődő önkritika mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a serdülőkorban a rajzolás kedv hanyatlásnak indul. Ugyanakkor KÁRPÁTI (2001) azt állítja, hogy valójában nem ér véget serdülőkorban a képi közlés, csak alakot vált: a rajzolás helyére ekkor a filmezés, fotózás, a számítógépes képkalkotás vagy a tárgykészítés, környezetalkítás lép. Szerinte a kamasz a kisgyerekekhez hasonlóan merül el az alkotásban, és varázslatnak éli meg a kép létrehozásának folyamatát, még akkor is, ha a művével végül elégedetlen. Valószínűleg ezért választják gyakran a fiatalok a firkálást továbbra is önkifejezési eszközüknek.

A rajzolni szerető serdülők FEUER (2000) szerint szívesen firkálnak tanóra közben, hosszú telefonátvitások ideje alatt vagy éppen unalmukban. A firka keletkezési körülmé-

nyeiről, a firkálás háttérében álló lehetséges motivációkról SZÁSZI ÉVA (1943) készített részletes leírást. Szerinte firkálásra motiváló tényező lehet többek között a rajzkedvelés, a rajzhelyzet (vagyis az, hogy éppen van papír és ceruza a személy keze ügyében), a firkáló díszítésvágya és vágykiélése (például ha a firkáló éhes, tortákat vagy egyéb finomságokat rajzolhat, így indirekt módon éli ki vágyát). FEUER (2000) kutatási alapján azt állítja, hogy serdülőkorban a vágykiélés háromszor olyan gyakori a firkákban, mint felnőttkorban. Az érzelmi feloldás is ösztönözheti a személyt firkák készítésére SZÁSZI szerint. Ebben az esetben a firkáló olyan kulcsszavakat, neveket firkál, amelyek érzelmi feszültséget teremtenek benne. Motiválhatja őket a mozgási feloldás is, melynek két megjelenési formáját említi: a lazító mozgásokat, melyeknek célja a pszichés görcsösség feloldása, és relaxációs hatás elérése, valamint az ürrítő mozgásokat, melyek indulati állapotban keletkeznek, és a düh motoros levezetését teszik lehetővé.

A firkákkal kapcsolatos szakirodalmat olvasva hamar rájöhettünk arra, hogy a különböző szerzők eltérően értelmezik a firma fogalmát. Egyesek csak a spontán keletkező, nem tematikus rajzokat sorolják be a firma kategóriájába (például KELLOG (1959), idézi KÁRPÁTI, 2001), mások a szavakat, mondatokat is beveszik a definícióba (JAKAB, 2004). Mi kutatásunkban a spontán firkák tágabb értelmezését használtuk, amelybe írott és rajzolt formák egyaránt beletartoztak (vö. JUHÁSZ, SZÓKE, O. NAGY, KOVALOVSKY, 1989).

Célkitűzés, hipotézisek

Vizsgálatunkban elsősorban arra szerettünk volna fényt deríteni, hogy valóban lankad-e a firkálási, rajzolgatási kedv a legtöbb gyereknél az életkor előrehaladtával. A firma általánosabb munkadefinícióját alkalmaztuk: minden formát – legyenek azok betűkből álló szavak vagy különböző tárgyakat, személyeket, érzelmeket, aktuális problémákat szimbolizáló motívumok – amelyek spontán jöttek létre, és a firkáló számára tudatos vagy tudattalan érzelmi, motivációs háttérrel rendelkeznek, firkának tekintettük. Feltételeztük, hogy a serdülők többsége gyakrabban firkál, rajzolgat, mint ahogyan azt a korábbi kutatások állították, mivel a szövegelemeket tartalmazó firkákat ezek többsége nem vizsgálta.

Másodsorban a firkálás motivációs háttérét vettük görcsö alá. Ennek érdekében saját szerkesztésű kérdőívünkben rákérdeztünk arra, milyen érzelmi állapotban, milyen helyzetben firkál leggyakrabban az adott diák. A tanulók válaszai alapján arra a kérdésre kerestünk választ, hogy milyen motivációs háttérrel készülnek a leggyakrabban a diákfirkák. Nyilvánvalóan, mivel a kérdőívünk tudatos válaszadást igényelt, a válaszok alapján a tudatosan is megélt firkálásra ösztönző tényezőkre, illetve a motiváció percepciójára derítettünk fényt, a tényleges motívumokról a firkák tartalmi elemzésének segítségével vontunk le következtetéseket.

Vizsgálatunkban SZÁSZI kutatásaira alapozva abból indultunk ki, hogy az iskolában, vagy otthon tanuló középiskolás diákok számtalanszor kerülhetnek „rajzhelyzetbe”. Mi, JAKABBAL (2004) ellentétben, aki a diákfirkákat egyszerűen a rendszerrel szembeni lázadás egyik formájának tekintette, hipotézisünkben középiskolás diákfirkák készítésénél az unalmat tartottuk a legkézenfekvőbb magyarázatnak. Feltételezésünket arra alapoztuk, hogy az üresjáratú percek, amikor a diák figyelmét éppen nem köti le semmi, kitűnő alkalmat nyújthatnak arra, hogy rajzolgatás, firkálás során a serdülő kivetítse aktuális problémáit szimbolizáló tudattartalmait. A projekció eredményeképpen megvalósulhat a vágykiélés, az érzelmi és mozgási feloldás csakúgy, mint az álcázás és az ismétlés.

Módszerek

A vizsgálati minta kiválasztása

Kutatásunkban a spontán firkákban leggyakrabban megjelenő univerzális és kulturális jelképeket is megvizsgáltuk, amelyekből a vajdasági középiskolás korosztály aktuális problémáira, témáira, érzelmeire vonatkozóan vontunk le következtetéseket. Másrészt úgy gondoltuk, hogy a rajzokon az egyes szubkulturákat meghatározó motívumok (például vegyjelek a vegyészeti-technológiai középiskolásoknál) lesznek a legjellemzőbbek. A korosztály kiválasztásánál abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a vizuális önkifejezésnek ez a formája serdülőkorban megfigyelhető az emberek többségénél, hiszen a középiskolások még naponta kerülnek „rajzhelyzetbe”, és többségük gyakran és szívesen rajzolgat a füzeté vagy könyve margójára. Emellett úgy gondoltuk, hogy a diákfirkákban leggyakrabban megjelenő motívumok tükrözhetik az adott korcsoport aktuális problémáit, életérzését (KÁRPÁTI, 2001). Vizsgálatunk a témában eddig készült felmérésektől abban tér el, hogy az egyéni terápiás értelmezésekkel ellentétben, nem az egyes egyének firkálására készítő érzelmi állapotának, motivációjának felderítésére törekedtünk, hanem a középiskolásokra általában jellemző firkálásra készítő tényezőket szerettük volna tetten érni. Azért nem tartottuk indokoltnak, hogy az egyes személyekre jellemző motivációs háttérrel és a firkákban egyénekenként megjelenő motívumokat tegyük vizsgálatunk tárgyává, mert ezeket inkább egy longitudinális vizsgálat tudta volna feltárni (például KAPITÁNY és mtsai, 2001), kutatásunk azonban csupán keresztmetszeti képet ad az adott vizsgálati csoportról.

Vizsgálati személyek

Vizsgálatunkat négy szabadkai középiskolában, az Egészségügyi Középiskolában, a Kosztolányi Dezső Nyelvi Gimnáziumban, a Lazar Nešić Vegyészeti-Technológiai Középiskolában és a Szabadkai Zeneiskolában végeztük. Összesen 175 személy vett részt a vizsgálatban, 132 lány és 43 fiú.

A korcsoportok aránya a következő volt: az Egészségügyi Középiskolában 36 elsős és 29 negyedikes, a Kosztolányi Dezső Nyelvi Gimnáziumban 22 elsős és 21 harmadikos, a Lazar Nešić Vegyészeti-Technológiai Középiskolában 11 elsős és 24 negyedikes, a Szabadkai Zeneiskolában pedig 16 elsős és 16 negyedikes diák vett részt a vizsgálatban.

A középiskolák, illetve a középiskolai osztályok kiválasztása véletlenszerűen történt, a nemek aránya azonban a lányok javára tolódott el. Emiatt kutatási eredményeink főként lányokra általánosíthatóak.

Vizsgálati eszközök

Kutatásunkhoz saját kidolgozású kérdőívet használtunk, amellyel a firkálási szokásokat, a firkálás motivációs háttérrel igyekeztünk feltérképezni. A kérdőív tizenegy kérdésből állt, melyből az első három demográfiai adatokra vonatkozott (a kitöltő neme, életkora, középiskolai szakja), 7 kérdés pedig a firkálási szokásokra kérdezett rá. Ez utóbbiakból a dolgozatban a hat kérdésre adott válasz eredményei kerültek feldolgozásra. A kérdések a következők voltak:

1. Milyen gyakran szoktál firkálni?
2. Mit firkálsz a leggyakrabban?
3. Általában akkor szoktam firkálni, amikor (pontosd 1-5-ig): ...unatkozom, ...szomorú vagyok, ...boldog vagyok, ...szerelmes vagyok, ...egyedül érzem magam, ...kikapcsolódásra vágyom, ...kényelmetlenül érzem magam – zavarban vagyok, ...fel akarom hívni magamra a figyelmet, ...tiltakozni szeretnék valami ellen, ...dühös vagyok, ...feszült vagyok, ...fáradt vagyok, ...egyéb, éspedig ...
4. Hol szoktál firkálni a leggyakrabban?
5. Az iskolában mikor firkálsz a leggyakrabban?
6. Otthon mikor firkálsz a leggyakrabban?

A kérdések mindegyike zárt kérdés volt, előre megadott válaszokkal, de alkalmat adtunk arra is, hogy az „egyéb” kategórián belül leírják azokat a lehetőségeket, amelyek nem szerepeltek a felsorolásban, de az adott személy fontosnak tartotta őket.

A kérdőívet minden esetben egy 45 perces tanítási órán töltötték ki a tanulók. Először röviden ismertettük a kérdőív tartalmát, majd tájékoztattuk a diákokat a kitöltés módjáról. Az utolsó feladatban arra szólítottuk fel a diákokat, hogy rajzolják le a leggyakrabban firkált motívumaikat egy teljes lapot kitöltő négyzetbe. Itt szándékosan nem adtunk meg időhatárokat, hiszen mindenki számára mást jelent a „leggyakrabban” szó: azok, akik hetente egyszer-kétszer firkálnak valószínűleg másként értelmezték, mint azok, akik naponta többször rajzolgatnak. Természetesen az is előfordulhatott, hogy a diákok azt rajzolták le a papírra, ami éppen eszükbe jutott, viszont feltevésünk szerint a gyakrabban rajzolt szimbólumok nagyobb valószínűséggel jutnak eszünkbe ilyen helyzetben, mint azok, amelyeket ritkán rajzolunk.

Alkalmazott statisztikai próbák

A kérdőívben kapott adatokat statisztikai próbáknak vetettük alá. Az első kérdésre adott pontszámok esetében gyakoriságot számoltunk, valamint az elsősök és a negyedikesek, illetve harmadikosok válaszait (mivel numerikus gyakorisági skáláról volt szó) Pearson-féle korreláció számításával hasonlítottuk össze. A második és a negyedik kérdés esetében szintén gyakoriságot számoltunk. A harmadik kérdés esetében mivel az állításokat pontozni kellett egytől ötig, intervallumváltozókat kaptunk, ezért az adatok kiértékelésnél a páros t-próba alkalmazása tűnt a legcélszerűbbnek.

Az ötödik és a hatodik kérdésre adott válaszok összehasonlítását MCNEMAR próbával végeztük. Mindkét kérdés esetében a teljes populációra vonatkozóan vontunk le következtetéseket.

A rajzok elemzése úgy történt, hogy megfigyeltük, mely formák, alakzatok fordulnak elő a leggyakrabban a rajzokon, majd összeszámoltuk ezeket. A kapott eredményeket ez esetben középiskolánként hasonlítottuk össze, mivel arra számítottunk, hogy az egyes középiskolák szubkultúráját szimbolizáló motívumok meg fognak jelenni a rajzokon (például vörös kereszt vagy injekciós tű az Egészségügyi Középiskolában).

Eredmények

A kérdőív kiértékelésével kapott eredmények

Az első kérdés esetében („Milyen gyakran szoktál látszólag céltalanul rajzolgatni, firkálni papírlapra, asztalra vagy egyéb helyre?”) a teljes populációra vonatkozó eredmények a következők voltak: a diákok többsége naponta firkál (naponta többször = 27%, naponta egyszer-kétszer = 31%). Hetente többször a tanulók 13%-a firkál, míg hetente egyszer mindössze 10 százalékuk. A „nagyon ritkán, havonta” válaszlehetőséget a diákok 19%-a jelölte be.

Eredményeink szerint nincs lényeges különbség az elsős és a negyedik, illetve harmadik diákok firkálási gyakoriságában. A negyedikesek 26,66%-a jelölte be, hogy naponta többször szokott firkálni, 32,22%-a, hogy naponta egyszer-kétszer, 15,55%-a, hogy hetente többször, 7,77%-a, hogy hetente egyszer és 17,77%-a, hogy nagyon ritkán, havonta firkál. Az elsősök 28,23%-a szokott naponta többször firkálni, 29,41%-a naponta egyszer-kétszer, 9,41%-a hetente többször, 11,76%-a hetente egyszer és 21,17%-a nagyon ritkán, havonta firkál.

Az elsősök és a negyedikesek válaszainak statisztikai elemzése során elsőként korrelációt számoltunk. A Pearson-féle korrelációs együttható értéke a két minta összehasonlításakor $r = 0,010$ volt, a szignifikancia szint pedig $p = 0,925$, tehát a két korosztály firkálási gyakorisága nem különbözik szignifikánsan egymástól. A vizsgált populációban tehát semmilyen jel nem utal arra, hogy a diákok rajzolgatási kedve lankadna az életkor előrehaladtával, sőt inkább enyhe növekedést mutat a rajzolgatási kedv.

A két korosztály közötti különbséget a második kérdés („Mit firkálsz a leggyakrabban?”) esetében a következő eredményekről számolhatunk be: az elsősök gyakrabban firkálnak neveket (67 személy, 81%, míg az idősebbeknél 58 személy, 64%) és aláírásokat (40 személy, 47%, míg az idősebbeknél 31, 34%), mint a negyedikesek és a harmadikosok. Az utóbbi korosztály pedig gyakrabban firkál absztrakt alakzatokat (46 személy, 51%, míg az elsősöknél 22, 25,8%), növényeket (33 személy, 36,6%, míg az elsősöknél 13, 15,3%), vonalakat (31-en, 34,4%, míg az elsősöknél csupán 18 személy, 21%), geometriai alakzatokat (22-en, 24,4%, míg az elsősöknél 13-an, 15,2%), állatokat (12 személy, 13,3%, míg az elsősöknél 6, 7%). Betüket illetve szöveget mindkét korcsoport gyakran firkál, míg embereket, tárgyakat, tájat, valamint mesealakokat mind az elsősök, mind a negyedikesek kevésbé gyakran firkálnak. Ismét felhívjuk a figyelmet arra, hogy ennél a kérdésnél több választ is bejelölhettek a tanulók.

A harmadik kérdés esetében („Általában akkor szoktam firkálni, amikor...”) a statisztikai elemzés során elsőként az állításokra adott pontszámok átlagát és szórását számoltuk ki és hasonlítottuk össze egymással. Ennek alapján a vizsgált diákok gyakorisági sorrendben akkor firkálnak, amikor unatkoznak, szerelmesek, szomorúak, egyedül érzik magukat, illetve amikor feszültek, dühösek és boldogok.

Ezután páros t-próbát végeztünk, hogy megtudjuk, hogy a különböző állításokra adott pontszámok átlagai egyenként szignifikánsan különböznek-e egymástól. Azokkal az állításokkal, amelyek összpontszámának átlaga az utolsó öt helyen szerepelt, már nem végeztünk számításokat, mivel az ezekre a kijelentésekre adott pontszámok átlaga nem érte el a kettes értéket, azaz a diákok nem tartották magukra nézve jellemzőnek azokat (ezek a következők voltak: akkor firkálok, amikor: ... kikapcsolódásra vágyom, ...kényelmetlenül

érzem magam – zavarban vagyok, ...fel akarom hívni magamra a figyelmet, ... tiltakozni szeretnék valami ellen, ... fáradt vagyok).

A páros t-próba eredményei szerint az „Akkor firkálok, amikor unatkozom.” és az „Akkor firkálok, amikor szerelmes vagyok.” állításra adott pontszámok átlagai szignifikánsan különböznek a többi állítás pontszámainak átlagaitól, viszont a két kijelentés összpontszámának átlaga is szignifikánsan különbözik egymástól ($t = 13,078$, $p = 0,000$). Mindez azt jelenti, hogy a diákok akkor firkálnak elsősorban, amikor unatkoznak, másodsorban pedig akkor, amikor szerelmesek. Mindkét állítás pontszámainak átlagát összehasonlítottuk a többi állítás pontszámainak átlagaival, a részletes statisztikai táblázatokat azonban helyhiány miatt nem áll módunkban közölni.

A fentiekkel ellentétben, az „Akkor firkálok, amikor szomorú vagyok.” és az „Akkor firkálok, amikor egyedül érzem magam.” pontszámainak átlagai között nincs szignifikáns különbség ($t = 1,641$, $p = 0,103$), mint ahogyan az „Akkor firkálok, amikor boldog vagyok.”, „Akkor firkálok, amikor dühös vagyok.” és az „Akkor firkálok, amikor feszült vagyok.” kijelentések pontszámainak átlaga között sincs. Ez azt jelenti, hogy azonos mértékben tartják a diákok magukra jellemzőnek az előző két, illetve az utóbbi három állítást.

A negyedik kérdésre („Hol szoktál firkálni?”) adott válaszokból kiderült, hogy a diákok leggyakrabban az iskolában, óra alatt firkálnak, 126 diák (72%) jelölte be ezt a lehetőséget. Otthon 71 (40%) tanuló firkál, az iskolai szünetekben 23 (13%), kollégiumban 15 (8,57%), járműveken 10 (5,7%), az utcán falra pedig 8 (4,5%).

Az ötödik („Az iskolában mikor firkálsz a leggyakrabban?”) és a hatodik („Otthon mikor firkálsz a leggyakrabban?”) kérdésre adott válaszokat egy összesített diagramon mutatjuk be (1. ábra).¹

1. ábra

Az 5. és 6. kérdésre adott válaszok összesített diagramja

¹ Az x tengelyen az állítások láthatók, az y tengely pedig azt mutatja, hogy összesen hányan jelölték be az adott állítás előtti négyzetet.

Az adatokat ez esetben is statisztikai próbának vetettük alá. Ezúttal MCNEMAR próbát végeztünk, hogy megtudjuk, hogy a grafikonon is látható különbségek az egyes állítások esetében szignifikánsak-e, azaz például szignifikánsan többen firkálnak-e az iskolában, amikor unatkoznak, mint otthon, amikor unatkoznak.

Az eredmények azt mutatják, hogy négy állítás kivételével („Akkor firkálok, amikor: kikapcsolódásra vágyom, ... egyedül érzem magam, ... fel akarom hívni magamra a figyelmet, ... tiltakozni szeretnék valami ellen.”) a különbségek szignifikánsak. Ez azt jelenti, hogy szignifikánsan nagyobb azoknak az aránya, akik otthon nem szoktak firkálni, azoktól, akik az iskolában nem szoktak firkálni, és az iskolában minden felsorolt motivációs tényező fokozottabban van jelen.

A firkák kiértékelésével kapott eredmények

A rajzok elemzésekor azt figyeltük meg, hogy melyek a leggyakrabban előforduló formák, rajzolt alakzatok, majd összeszámoltuk őket, és középiskolánként összehasonlítottuk az előfordulási gyakoriságukat, mivel arra számítottunk, hogy a rajzok között lesznek csak az adott középiskola szubkultúrájára jellemző firkák (például hangjegy a zeneiskolásoknál). A leggyakoribb alakzat a virág volt, amely 62 esetben (35%) jelent meg a rajzokon. Ezt követte a szív (54 rajzon, 30,85%), a smiley, vagy mosolygó arc (29 rajzon, 16,57%), és a csigavonal vagy spirál (22 rajzon, 12,57%).

Az említett szimbólumok előfordulási gyakoriságát az egyes középiskolákban az alábbi táblázatban közöljük.

	Virág	Szív	Smiley	Csigavonal – spirál
Zeneiskola	8 (25%)	11 (34%)	-	-
Egészségügyi középiskola	26 (40%)	22 (33,85%)	9 (13,84%)	5 (7,69%)
Vegyészeti – technológiai középiskola	7 (20%)	6 (17,14%)	13 (37,14%)	6 (17,14%)
Nyelvi gimnázium	21 (48,83%)	15 (34,88%)	11 (25,6%)	7 (16,28%)

1. táblázat

A virág, szív, smiley és csiga motívum előfordulási gyakorisága a négy középiskolában

Az egyes középiskolák szubkultúráját jellemző motívumokat (pl. egészségügyet szimbolizáló motívumok az egészségügyi középiskolásoknál – fecskendő, vércsepp, vöröskereszt; vegyészeti szimbolizáló motívumok – vegyjeleket, kémcsövet – a vegyészeti – technológiai középiskolásoknál stb.) csak a zeneiskolásoknál találtunk. Itt 3 negyedikes rajzán tűnt fel a hangjegy és szintén 3 negyedikes rajzán pedig a violinkulcs, mint leggyakrabban firkált motívum, amelyet az adott középiskola szubkultúráját meghatározó szimbólumnak tartottunk.

Az írott firkák esetében a legdominánsabbak a személynevek voltak. Mind az elsősök, mind a negyedikesek, illetve harmadikosok előszeretettel firkálják saját nevüket és rajongásuk tárgyának nevét. Az elsősöknél 40 esetben (47%) találtunk neveket a firkákban, míg

az idősebb korosztály esetében 29 esetben (32,2%). Ez alátámasztja a kérdőív eredményeit, amelyben az elsősök a második kérdésnél többen jelölték be a neveket (67 személy, 81%), mint a negyedikesek (58 személy, 64%). Mivel a teszt anonim volt, az aláírásokat nem tudtuk külön megfigyelni a firkákban, mert nem tudtuk megkülönböztetni őket a nevektől. A személyneveken kívül együttesek (például Sistem of a Down, Linkin Park, Tankcsapda, Prodigy), sportolók (például Raikönnen, a Real Madrid tagjainak nevei), zenei irányzatok nevei (például hip-hop, „Punk’s not dead.”) tűntek fel a firkákban. Szövegeket is találtunk a firkákban, amelyek közül itt a néhányat kiemelünk: „Itt jártam 2005-ben! Timi”, „Nyár van, nyár ...”, „I love you R. G.”, „Ember küzdj, és bízza bizzál, de ha nem megy, legalább engem hagyjál!”, „Élünk, felejtünk, újrahasznosítunk ..., nyitott szemmel, fenntartással ..., csapjunk egy kis zajt!, ... legyünk mi az eső a szalagavatón, a félrevert harang a süllyedő hajón!”.

Az eredmények összefoglaló értékelése

A kérdőív eredményeinek értékelése

Az eredményeket összegezve tehát elmondható, hogy a diákok többsége (58%) napon-ta szokott firkálni, jóval kevesebben firkálnak hetente (23%), és nagyon ritkán mindössze 19% firkál. Nincs lényeges különbség az elsős és a negyedikes, illetve harmadikos diákok firkálási gyakoriságában, vagyis a firkálási kedv kutatási eredményeink szerint nem csökken az életkor előrehaladtával. Tehát kutatási eredményeink igazolták feltevésünket, miszerint a diákok gyakrabban firkálnak, rajzolgatnak, mint ahogyan azt a korábbi kutatások állították. Ugyanakkor szem előtt kell tartanunk azt a tényt is, hogy a firkákban főként együttesek, személyek nevei, aláírások és szövegek, absztrakt alakzatok és vonalak jelennek meg. Valószínűnek tartjuk, hogy az életkor előrehaladtával nem a firkálás gyakorisága változik, hanem annak tartalma: a szövegelemek túlsúlyba kerülnek a rajzolt formákkal szemben. Ennek részletesebb feltárásához azonban további kutatások szükségesek.

Hipotézisünket, miszerint a diákok akkor firkálnak leggyakrabban, amikor unatkoznak, vizsgálatunk eredményei igazolták. Feltevésünk szerint ha a diákok figyelmét nem köti le az óra, vagy sok strukturálatlan szabadidejük marad, az kitűnő alkalom lehet arra, hogy rajzolgatás, firkálás során kivetítsék aktuális problémáikat szimbolizáló tudattartalmakat. Az unalom tehát megteremti azt a „projekciós terepet”, amely lehetővé teszi, hogy megjelenjenek azok az érzések, gondolatok, amelyek valódi, legtöbbször nem tudatos motivációs tényezőkként a rajzoló ceruzáját irányítják. Ezek a firkálásra ösztönző tényezők vizsgálatunk alapján a szerelem, a szomorúság, az egyedüllet, a feszültség, a düh és a boldogság voltak. Nem várt eredmény, hogy e motivációs tényezők közül az első helyen a szerelem áll, és a rajzokban is főként a szerelemmel kapcsolatos érzések öltenek formát. Itt említjük meg, hogy a diákok a kérdésekre adott válaszokban a firkálás tudatossá vált, számukra megfogalmazható motívumairól számolhattak be, azaz a firkálás általuk észlelhető motívumairól. Ezzel ellentétben, a rajzokban megjelenő szimbólumok elemzésével a firkálás tudatos motívumai mellett a tudattalan motívumokra is fény derülhet (lásd lejjebb).

Az az eredmény, miszerint a diákok közül szignifikánsan többen jelölték be, hogy otthon nem firkálnak, mint ahányan bejelölték, hogy az iskolában nem firkálnak, valószínűleg arra utal, hogy otthon az üresjáratú percek kitöltésére sokkal több alternatív

lehetőség kínálkozik (például olvasás, tévézés). Ezeket a passzív befogadást igénylő tevékenységeket valószínűleg szívesebben választják a diákok, mint a firkálást, ahol aktívan kell részt venni az alkotó folyamatban. Az iskolában viszont ezeknek az alternatív lehetőségeknek a száma jóval kevesebb. Valószínűnek tartjuk, hogy ezzel magyarázható az is, hogy minden motivációs tényező fokozottabban van jelen az iskolában, mint otthon, hiszen a korlátozott időtöltési lehetőségek miatt az unatkozó diák kezét gyakorlatilag bármely felsorolt tényező vezetheti firkálás közben, aktuális élethelyzettől, érzelmi állapottól függően.

A diákok firkáiban megjelenő motívumok értékelése

A rajzokon leggyakrabban megjelenő motívumok elemzését JANKOVICS és mtsai (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, 1990) nyomán végeztük el, a firkákban megjelenő szimbólumok univerzális jelentését keresve.

A rajzokon leggyakrabban előforduló motívumok, a virág (2. ábra) és a szív, JANKOVICS szerint a szerelem, illetve a szeretet ősi jelképei. A virág emellett a világmindenség eredetének szimbóluma, a szívet pedig az érzelmek székhelyének tartják a legtöbb kultúrában. A firkák alapján tehát elmondható, hogy a középiskolás diákokat a szerelem kérdésköre foglalkoztatja leginkább, a virág és a szív motívuma ugyanis mind a négy általunk vizsgált középiskolában megjelenik (vö. serdülők életkori jellegzetességei), és felülírja az adott középiskola szubkultúráját szimbolizáló szimbólumokat. Arra azonban ismételtelen fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy vizsgálati alanyaink többsége lány volt, ami feltételezésünk szerint jelentősen befolyásolhatta az eredményeket. Kamaszkorban a lányok szívesebben rajzolnak nyugalmat, helyhez kötődést jelölő házakat és virágokat KÁRPÁTI szerint, mint a fiúk, akiknél a mozgást és akciót kifejező közlekedési harci eszközök dominálnak. FEUER (2000) megfigyelései alapján, Kárpátihoz hasonlóan, azt állítja, hogy kamaszkorban a lányok magas színvonalat érnek el a legkülönbözőbb fajtájú virágok stilizált ábrázolásában. FEUER szerint a kabalafigurák ábrázolása is jellemző ebben a korban a lányokra, a jól rajzolók kedvenc figurájukat egyéni stílusban, individuális vonalvezetéssel, egyéniségüket is kifejezve vizik papírra. Ez figyelhető meg a mosolygó arc (smiley) szimbólum esetében is, amely változatos formában tűnik fel a rajzokon. Ez a jelkép már jelenkori kultúránk terméke, és a mindig mosolygó, problémáit, valódi érzéseit leplezni kívánó ember jelképeként is értelmezhető. Divatos motívum, nap, mint nap találkozhatunk vele a médiában, hirdetésekben, számítógépes leveleken. Elgondolkodtató tény, hogy a többi középiskolával ellentétben, a Zeneiskolában ez a motívum egy esetben sem jelent meg. Ahhoz azonban, hogy ennek okát kiderítsük, további vizsgálatok szükségesek.

A negyedik leggyakoribb motívum a csigavonal, vagy spirál egyetemes, ősi és elemi mozgásjel (JANKOVICS és mtsai, 1990), a fejlődés és a haladás alapszimbóluma. FEUER (2002) szerint a belülről kifelé irányuló vonalvezetés a külvilágra való hatást szimbolizálja, míg a kívülről befelé haladó irány a figyelem egy pontra való aktuális koncentrációját jelenti, de kifejeződhet benne a befelé fordulás, önmagával való foglalkozás igénye is. Ennek alapján úgy gondoljuk, hogy a csigavonal gyakori megjelenése a rajzokon valószí-

2. ábra: Virág a 146. számú vizsgálati személy rajzán

nüleg az életkori sajátosságokból fakad, hiszen vizsgálati személyeink a serdülőkor elején illetve közepén járnak, amikor megnövekszik az önmagukkal való foglalkozás igénye, és a serdülők nagy intellektuális erőfeszítéseket tesznek identitáskrizisük megoldásának érdekében (COLE és COLE, 2003).

Az univerzális jelképek sokkal nagyobb számban jelentek meg a rajzokon, mint az adott középiskola szubkultúráját jellemző szimbólumok, mindössze 6 zeneiskolás rajzán fedeztünk fel ilyen jellegű motívumokat (violinkulcs és hangjegy). Ennek egy feltételezhető magyarázata lehet, hogy a vizsgált középiskolák nem fektetnek hangsúlyt arra, hogy kialakítsák a saját szubkultúrájukat jellemző jelképeket, így a diák középiskolai hovatartozása nem lesz olyan meghatározó része az identitásának, hogy ez a firkákban is megjelenjen.

A leggyakrabban előforduló motívumok, a szív, a virág és a csigavonal, arra is utalhatnak, hogy a vizsgált diákok még identitáskrizisüket élik, ugyanakkor a firkákban megjelenő szimbólumok már a következő eriksoni szakaszt (COLE és COLE, 2003) – az intimitás versus izolációt – is előrevetítik.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni témavezetőmnek, HORVÁT M. TÜNDÉnek dolgozatom létrejöttében nyújtott szakmai segítségét, KÖRÖSSY JUDITnak a dolgozat kapcsán felmerülő szakmai észrevételeit, és OROSZ GÁBORNak és JÓZSA KRISZTIÁNNak az adatok statisztikai feldolgozásában nyújtott segítségét.

Irodalom

- BAGDY E. (1988). A Machover-Baltruch-féle alakrajz teszt. In: MÉREI F., SZAKÁCS F. (szerk.) *Pszichodiagnosztikai Vademecum, II. Személyiségtesztek, 2. rész*, Budapest, Tankönyvkiadó; 148.
- COLE, M., COLE, S. (2003): *Fejlődéslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó; 640–690.
- FEUER M. (1992): *A gyermekrajzok pszichológiai vonatkozásai*. Budapest, Génius Kiadó
- FEUER M. (2000): *A gyermekrajzok fejlődéslélektana*. Budapest, Akadémiai Kiadó; 73–79.
- FEUER M. (2002): *A fírka lélektana*. Budapest, Akadémiai Kiadó; 5–10. old.
- HOPPÁL M., JANKOVICS M., NAGY A., SZEMADÁM GY. (1990): *Jelképtár*. Budapest, Helikon Kiadó
- JAKAB A. ZS. (2004): Lázadó szövegek: a diákfirkák. *A HÉT* 2/51, 2004. dec. 16.
- JUHÁSZ J., SZŐKE I., O. NAGY G., KOVALOVSKY M. (szerk., 1989): *Magyar értelmző kézisztár*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- KAPITÁNY Á., KAPITÁNY G., BÁNKI L., TÓTH B., TÖRŐ T., VASS Z. (2001): A képi kifejezés motivációs elemzése. In: PLÉH Cs., LÁSZLÓ J., OLÁH A. (2001): *Tanulás, kezdeményezés, alkotás*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó; 89–105. old.
- KÁRPÁTI A. (2001): *Firkák, formák, figurák. A vizuális nyelv fejlődése a kisgyermekkortól serdülőkorig*. Dialóg Campus Kiadó
- LÖWENFELD, V. (1970): *Creative and Mental Growth*. New York: The Macmillan Company.
- MALCHIODI, C. A. (2003): *A gyermekrajzok megértése*. Budapest, Animula Kiadó
- SZÁSZI É. (1943): *Az önkéntelen rajzolgatásról. Lélektani tanulmányok VI*. Budapest, Révai Nyomda

The Message of Student Scribbles – What and Why do Adolescents Scribble?

Abstract

In our research we mapped out the habit of student's scribbling with our self – made questionnaire. The main questions of study were the following: How often do adolescents make scribbles? What shapes, formations, texts do they scribble most frequently? In what emotional state do students make scribbles? What motivates them in the making?

The subjects of our study were from four highschoools in Subotica. Besides doing the questionnaire, we asked them to make a drawing of their most often occurring scribble-motives. Based on the results it can be said that 58% of our study subjects make scribbles every day. There are no differences between first and fourth, as well as third class students in the frequence of their scribbling, namely the pleasure of scribbling doesn't decrease with age. Students make scribbles during lessons or recess, generally when they are bored or in love.

Based on our results it can be said that adolescents scrawl names of persons, ensembles and sportsmen, texts, their signature and abstract motives. During the comparative analysis of the different secondary schools it turned out that different motives occur and are dominant in different highschoools.

Keywords: student scribbles, motivation, drawing analysis